

Tartu Ülikool

Eesti keele ja üldkeeleteaduse instituut

Anette Ross

EESTI ROMADE MITMEKEELSUS:
KEELEOSKUS, KEELEKASUTUS JA KEELEKASUTUSE MÕJUTAJAD

Bakalaureusetöö

Juhendaja professor Martin Ehala

Tartu 2013

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Eesti mustlased.....	6
1.1. Mustlaste ajalooline taust Eestis.....	6
1.2. Eesti mustlaste keeleline taust	7
1.2.1. Mustlaste emakeel	7
1.2.2. Mustlaste võõrkeeleoskus	7
1.2.3. Võõrkeelee oskus mustlaskeelt emakeeleks pidavate mustlaste seas	8
1.3. Eesti mustlaste hariduslik taust	8
2. Mustlaskeelee uurimine Eestis	10
2.1. Otto Wilhelm Masing ja Carl Schultz mustlaskeelee uurijatena	10
2.2. Paul Ariste mustlaskeelee uurijana.....	11
2.3. Hilisem mustlaskeelee ja –kultuuri uurimine.....	12
3. Mustlaskeelee murded Eestis	14
3.1. Mustlaskeelee murdejaotus keeleteaduses	14
3.2. Mustlaskeelee murdejaotus uurimuses osalenud mustlaste järgi	16
4. Mitmekeelsus	17
5. Uurimismeetod.....	19
5.1. Osaliselt struktureeritud intervjuu	19
5.2. Intervjuu kava ja analüüsimine.....	20

5.3. Intervjuu läbiviimine.....	20
5.4. Informandid.....	21
6. Analüüs.....	22
6.1. Informantide keeleoskus ja kasutusvaldkonnad	22
6.2. Keelekasutus peres ja sugulastega.....	24
6.2.1. Keelekasutuse muutumine peres ja suguvõsas.....	26
6.2.2. Keelekasutuse mõjutajad peres ja suguvõsas	27
6.2.3. Keele säilitamine ja planeerimine peres ja suguvõsas	28
6.3. Informantide keelevaliku põhjused.....	29
6.3.2. Sõprade ja tuttavatega, külalistega	29
6.3.3. Kool	29
6.3.4. Töö.....	30
6.3.5. Asjaajamine, vaba aeg, meedia ja organisatsioonid	31
6.4. Diskrimineerimine mustlaskeele rääkimise pärast	33
Kokkuvõte	34
Kasutatud kirjandus	35
Summary	37
Lisa 1. Intervjuu kava	

Sissejuhatus

Romad on olnud Eestis pikaajaline rahvusvähemus, kelle keerukas ajalooline ja kultuuriline taust on tekitanud huvi paljudes, kuid Romasid puudutavad küsimused on Eestis jäänud pigem ükskute uurijate huviks moodustamata terviklikku romade kultuuri ja keelt puudutavat uurimisvaldkonda. Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on anda ülevaade Eesti mustlaste keeleoskusest ja –kasutusest kohalike romade kogemuste ja nägemuse läbi ning luua üldisem pilt Eesti mustlaste keelekasutust ja mustlaskeelt puudutavate artiklite ning statistika põhjal. Informatsiooni kättesaadavuse tõttu on püütud anda lisaks praeguse olukorra kirjeldusele üldisem ülevaade kogukonna keelekasutusest.

Eesti romade praeguse keeleoskuse kohta on statistilised andmed rahvaloendustelt ning uurimistöödest hariduse ja keele valdkonnas, mis annavad ülevaate nende keeleoskusest, kuid mitte romade keelekasutuse mõjutajatest ning hoiakutest eri keelte kasutamisesse. Erinevate valdkondade uurimused ning statistilised andmed romade keeleoskuse kohta viitavad nende aktiivsele mitmekeelsusele, kuid puuduvad põhjalikumad analüüsid. Uurimistöö püüab avada Eesti roma kogukonna mitmekeelsust ja keelekasutust kogukonna liikmetega tehtud intervjuude kaudu.

Töös on kasutatud paralleelselt ning samatähenduslikult mõisteid *mustlane* ja *roma*, millest teine on uurimistöodes rahvusvaheliselt kasutusel kui rahva enesenimetust. Eestikeelses kirjanduses ei ole välja kujunenud ühtset kasutust ning mõisted on tihti kasutusel paralleelselt. Läbi viidud intervjuudes on kasutusel vaid sõna *mustlane* tähistamaks rahvust, mida kasutasid nii intervjuueeritavad kui intervjuu läbiviija. Kasutatud uurimuste puhul on püütud jälgida autorite valikut.

Kuna mustlasi ning mustlakeelt puudutavad uurimused jagavad Eestis elavate mustlaste keele murdeid erinevalt, on uurimistöös ära toodud peamised murdejaotused ning töös

jälgitakse Paul Ariste (1959) mustlaskeelee murdejaotust Läti, Vene ja Laiuse mustlasmurdeks. Kaks esimest kuuluvad Yaron Matrasi (2004) järgi mustlaskeelee kirderühma. Läti ja Vene murded tähistavad Eestis ja naaberriikides räägitavaid murdeid, mille kõnelejad Eestis identifitseerivad ennast ka Eesti mustlastena.

1. Eesti mustlased

1.1. Mustlaste ajalooline taust Eestis

Esimesed teated mustlaste kohta Eestis pärinevad 1533. aastast, kui mainitakse Tallinna rae poolt antud turbekirja kahele Saksamaalt tulnud mustlasele. Püsivalt on mustlasi Eestis elanud alates 17. sajandi algusest. Romad on tulnud Eesti territooriumile Rootsi ajal Rootsist, Poola ajal Poolast ning pärast Põhjasõda Venemaalt. Enamik enne Teist maailmasõda Eestis rännelnud mustlasi oli saabunud 19. sajandil ja 20. sajandi alguses Lätist. 1841. aastal koondati Eestis elanud mustlased Laiuse kroonuvalda.

Narva ümbruses, Peipsi ääres ja Kagu-Eestis rändles enne Teist maailmasõda kümnekond perekonda Vene mustlasi. Kahe maailmasõja vahel mustlaste populatsioon kasvas. Teine maailmasõda andis Eesti mustlastele hävitava löögi ning rahvusrühmast säilis vaid 10%. Saksa okupatsiooni ajal hukati peaaegu kõik Laiuse ning enamik Läti ja Vene mustlasi. Mustlasi viidi ka töölaagritesse Poola ja Saksamaale. (Lutt et al 1999: 334–335)

Tabel 1. Mustlasvähemusest elanike arv Eestis (Lutt et al 1999: 336)

Aasta	1897	1934	1941	1959	1970	1979	1989	2000
Mustlaste arv	154	766	743	366	439	529	665	542

20. sajandi algul hakkas põllumajanduse mehhaniseerimine ja tööstuse areng mustlaste rändlemist piirama ja mustlasi paikseks sundima. Praeguse ajal elavad romad suurel osal paikselt. (Lutt et al 1999: 337–338)

1.2. Eesti mustlaste keeleline taust

1.2.1. Mustlaste emakeel

2000. aasta rahvaloenduse järgi on 542 mustlasest 426 emakeeleks mustlaskeel, 59 mustlase emakeeleks vene keel ja 45 emakeeleks eesti keel. Emakeeltena on ära toodud ka ukraina keel ühe mustlase jaoks ning läti keel on emakeeleks 9 mustlasele. Emakeel on teadmata kahel mustlasel. (Statistikaamet 2000) 2011. aasta rahvaloenduse tabel „Emakeel, elukoht, sugu“ järgi elab Eestis 482 mustlast, kellest 361 jaoks on mustlaskeel emakeel. Tabeli „Elukoht, vanuserühm, rahvus, sugu, kodakondsus ning emakeel“ järgi on rahvuskeel 339 mustlase emakeeleks, vene keel 83 mustlase emakeeleks, eesti keel 44 ning inglise, soome ja ukraina keel on iga üks ühele inimesele emakeeleks. Emakeel on teadmata 5 inimese puhul ning 8 puhul on emakeeleks mõni muu keel, mida pole täpsustatud. (Statistikaamet 2011)

Tabel 2. **Mustlaste emakeel 2011. aasta rahvaloenduse järgi** (Statistikaamet 2011)

Emakeel	Rahvuskeel	Eesti keel	Vene keel	Ukraina keel	Inglise keel	Soome keel	Muu emakeel	Emakeel teadmata
Mustlaste arv	339	44	83	1	1	1	8	5

1.2.2. Mustlaste võõrkeeleskus

2011. aasta rahvaloenduse järgi oskab võõrkeeli 402 mustlast 482-st, lisaks on 24 last alla 3-aastased ning nende kohta andmeid ei kogutud. Kõige levinum võõrkeel on vene keel, mida räägib 329 mustlast, eesti keelt räägib võõrkeelena 263 mustlast, inglise keelt 87, soome 34, saksa 13 ja lisaks muid võõrkeeli, mida ei ole täpsustatud, räägib 184 inimest. (Statistikaamet 2011) Kahjuks pole avaldatud kui paljudele mustlastele on rahvuskeel võõrkeeleks ning kui paljud räägivad läti keelt võõrkeelena, andmed on mõlema kohta olemas vaid 2000. aastast.

Tabel 3. **Mustlaste võõrkeeleskus 2011. aasta rahvaloenduse järgi** (Statistikaamet 2011)

Võõrkeel	Vene keel	Eesti keel	Inglise keel	Soome keel	Saksa keel	Muu(d) võõrkeel(ed)	Oskab võõrkeeli
Mustlaste arv	329	263	87	34	13	184	402

2000. aasta rahvaloenduse järgi oskab võõrkeeli 477 mustlast 542-st. Neist 50 jaoks on võõrkeeles rahvuskeel, 409 jaoks vene keel, 312 jaoks eesti keel, 120 jaoks läti keel, 40 jaoks inglise keel, 24 jaoks soome keel, 16 jaoks saksa keel ja ühe jaoks prantsuse keel. 26 mustlase jaoks on võõrkeeles mõni teine keel, mida pole määratud, 23 ei oska võõrkeeli ja 42 kohta on võõrkeeleskus teadmata. (Statistikaamet 2000)

1.2.3. Võõrkeele oskus mustlaskeelt emakeeleks pidavate mustlaste seas

Mustlaskeelt emakeelena rääkivate inimeste võõrkeeleskus on märgitud 318 inimese kohta. 302 neist räägib võõrkeelena vene keelt ja 239 eesti keelt. Inglise keelt räägib 70 inimest, soome keelt 26 ja saksa keelt 9, muid võõrkeeli, mida pole täpsustatud, räägib 94 inimest. (Statistikaamet 2011) 2000. aasta rahvaloenduse järgi oskab võõrkeeli 408 mustlast, kes peavad oma emakeeleks mustlaskeelt ning vene keelt räägib neist võõrkeelena 387 ja eesti keelt 296. Andmed on ka läti keele oskuse kohta, mis on eesti mustlaste seas väga levinud – 2000. aasta andmete järgi oskab 113 mustlast läti keelt. Muid, eelnevalt välja toomata võõrkeeli osatakse märgatavalt vähem. (Statistikaamet 2000)

1.3. Eesti mustlaste hariduslik taust

Eesti romade hariduse kohta on avaldatud suhteliselt vähe uurimusi. Samuti ei avalda Eesti Statistikaamet andmeid hariduse valdkonnas mustlaste kui rahvuse kohta eraldi. Ülevaate saamiseks on erinevad uurijad tuginenud intervjuudele õppeasutuste juhtide ja mustlaskogukonna endaga, nagu nendib ka ühe Eesti romade haridust käsitleva ülevaate koostaja Sulev Valdmaa oma uurimistöö sissejuhatuses (Valdmaa 2004). Valdmaa toob

välja Haridus- ja Teadusministeeriumi statistika 2003/2004 õppeaasta kohta, mil Eesti koolides õppis 56 roma.

Eesti romade hariduse kohta on kogunud andmeid ka Roman Lutt 2009. aastal. Uurimuses Eesti romade hariduse omandamise kohta koguti andmeid 88-lt alla 18-aastaselt romalt, kelle pere identifitseeris ennast ja oma last roma päritolu. Andmed on kogutud Tartumaal, Valgamaal, Võrumaal ja Raplamaal elavatelt romadelt. Neist 41 olid kuni 7-aastased, mistõttu nende puhul on andmed vaid koolieelse haridusasutuse valiku kohta. Kõigist 88 romast oli koolieelse haridusasutuse tööst võtnud osa 25 last, kellest 16 olid käinud eestikeelses lasteaias ja 9 venekeelses. Ükski uuringus osalenu ei käinud gümnaasiumis ega kutsekoolis. Põhi- ja algkooli valiku kohta on andmed 28 noore kohta, kellest 17 käisid eestikeelses ja 11 venekeelses koolis. Koolikohust ei täitnud 12 õpilast. Enamik vene õppekeelega koolis käivatest õpilastest elas Valgamaal ning vene keelsetes koolides olid käinud ka 6 Tartumaal elanud, kuid koolikohustust mittetäitnud õpilast. (Lutt 2009)

Samas uurimuses on toodud välja ka vanemate hinnang laste keeleoskusele. Uurimuse koostajad toovad välja, et vanemad arvestavad vaid suulist oskust, kuid kirjutatakse enamasti vaid koolikeeles, milleks on vene või eesti keel. Kõik uurimuses osalenud lapsed oskavad roma keelt, 28 last 88-st oskavad vanemate sõnul eesti, vene ja roma keelt. Ainult roma keelt räägib 31 last ning nad kõik on kuuni 7-aastased. Roma ja vene keelt oskab 13 last ning roma ja eesti keelt 16 last. (Lutt 2009)

2. Mustlaskeelee uurimine Eestis

Mustlaskeelee uurimine Eestis on olnud küllaltki tagasihoidlik, piirdudes peamiselt Ariste kogutud materjalidega, millest suur osa läks kaduma II maailmasõja ajal. Ariste kogus keelenäiteid nii Läti kui Laiuse mustlasmurde kohta alates 1930ndatest ning jätkas oma uurimistööga järgnevate kümnendite jooksul. Ariste töö on säilinud tema eesti- ja muukeelsetes artiklites ning tema Läti mustlastelt kogutud materjal on osaliselt olemas Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluule kogus, säilikud on nime all „Mustlase I“ ja „Mustlase II“. Ariste kogutud materjalid moodustasid kaks köidet „Cingarica“ I ja II, esimene neist sisaldas keelematerjali peamiselt Läti mustlastelt. Teine osa sisaldas Laiuse ja Soome mustlastelt kogutud materjale, kuid hävis Teise maailmasõja ajal. (Kukk 1983: 434) Enne Aristet olid mustlaskeelee ainekogunud Otto Wilhelm Masing ja Carl Schultz (Ariste 1962: 609).

2.1. Otto Wilhelm Masing ja Carl Schultz mustlaskeelee uurijatena

Masingu ja Schultzi materjalidele põhinedes anti ülevaade siinsetest mustlasmurretest Halle ülikooli professori August Friedrich Potti etnograafilis-lingvistilises uurimuses „Euroopa ja Aasia mustlased. Etnograafilis-lingvistiline uurimus, eeskätt nende päritolu ja keele kohta, trükitud ja trükkimata allikate järgi“. Materjale kasutas ka F. Miklosich oma uurimustes ning kõrvutas neid Soome mustlaste murde materjaliga. Soome mustlaste uurija A. Thesleff on oma Soome mustlaste murde sõnaraamatus toonud Liivimaa mustlaste sõnavara, mis on samuti Schultzi ja Masingu kogutud. Samadest algmaterjalidest on võetud sõnavara ka S. A. Wolfi mustlaskeelee sõnaraamatusse. (Ariste 1962: 609–610) Masingu ja Schultzi materjalides on keelenäiteid Laiuse mustlaste esivanematelt, mida on kasutanud Pott ka Liivimaa mustlaste sõnastiku jaoks (Ariste 1940: 15).

Masingu tööst mustlaskeelee kogumisel on Ariste kirjutanud artikli „O. W. Masing ja mustlaskeel“ (1962), kus toob välja materjali olulisuse maailmas mustlaskeelee uurimise kontekstis. Samuti juhib Ariste artiklis tähelepanu kirjeldatud keeleliste nähtustele, mistõttu võib oletada, et tegemist on Laiuse murdega. Selle tõestuseks on suur erinevus häälikuliselt ja leksikaalselt Läti mustlasmurdest, samuti rootsi ja eesti laenud (Ariste 1940: 13–15). Masingu materjalide põhjal võib väita, et Laiuse murre oli juba siis tugevalt mõjutatud eesti keelest, sest kasutusel olid eestikeelsed numbrid *kuus*, *seize*, *kahisa* 'kuus, seitse, kaheksa', mitmed eesti laenud ja mitmuse tunnus *-d* (Ariste 1962: 611).

2.2. Paul Ariste mustlaskeelee uurijana

Ariste uurimistööst on teinud põhjaliku ülevaate Tiit Kukk artiklis „Paul Ariste mustlaskeelee uurijana“ (1983) ja Peter Bakker artiklis „Paul Ariste ja mustlaskeel“ (2005).

Ariste alustas põhjalikumat mustlaskeelee uurimist 1933. aastal pannes järgnevate aastate jooksul kirja sadu jutustusi kohalikelt Läti mustlastelt ning üsna pea tutvus ka Laiuse mustlastega ning kogus Raaduvere külas elavatelt Laiuse mustlastelt keelematerjali. 1934. aastal avaldas Ariste artikli „Mustlassõnu eesti keeles“, kus pühendus peamiselt sõnadele *manguma* ja *maaruma*. 30ndate lõpus uuris Ariste Soome mustlaskeelt ja nende kohanimesid, 1940. aastal avaldas monograafia Laiuse mustlastest ning artikli Eesti mustlaste usuelust. Samuti võttis Ariste sõna Postimehes Eesti mustlaste emakeelse hariduse osas. (Kukk 1983: 434–437)

Pärast sõda ilmus artikkel Rumeenia lingvisti Iorgu Iordani pühendusteoses läänemeremaade mustlastest ja nende keelest, milles on sõnavara järgi taastatud ka Läti mustlaste teekond nende asualale. Pärast kreekakeelsest Bütsantsist lahkumist liikusid mustlased Rumeenia aldele, sealt läbi Poola ja Valgevene praegusele asualale. 1966. aastal kirjutab Ariste mustlaskeelest läti keelde üle kandunud sõnadest, 1971. aastal avaldab Ariste Helsingis ilmunud vanasõnade väljaandes „Proverbium“ tšuhni-mustlaselt Mednis Pilvelt kogutud vanasõnu. 1973. aastal avaldas Ariste veel viis

Edgaris Kozlovskise jutustatud muinasjuttu, samalt mehelt oli ta kogunud muinasjutud kogumiku „Romenge paramiši“ jaoks. See mustlaste muinasjutukogumik anti välja Peeter Arumaa eestvõttel Läti mustlasmurdes ning koosnes Ariste kirjapanekuist Tartu lähedal elanud Läti mustlaselt Edgaris Kozlovskiselt. (Kukk 1983: 437–438)

1978. aastal ilmus artikkel „On Two Intonations in a Romany Dialect“, mis kirjeldab kahesugust intonatsiooni ühes murdes. Mustlaskeelele üldiselt omased olnud pikad vokaalid on säilinud ainult murretes, kus lähimas kontaktkeeles on esinenud pikki vokaalfoneeme. 1981. aastal avaldatud artiklis „Die Darstellungsweise einiger Zigeunerlieder“ on peamiselt keskendutud folkloorile, kuid Ariste puudutab ka tõusvat-langevat ja püsivat intonatsiooni. Keskendutakse ühe mustlaslaulu kahele esitusvariandile, mis erinevad laulja soost olenevalt. (Kukk 1983: 439–440)

Bakker rõhutab Ariste hinnalist tööd Läti ja Laiuse murde ning Soome mustlaskeele uurimisel. Eriti ainulaadne ja väärtuslik on Ariste kogutud materjal Laiuse murde kohta, sest tema kogutule pole palju võrdlusmaterjali kõrvale panna, mistõttu on see oluline allikas maailma mustlaskeele uurijatele. Samuti hinnatakse kõrgelt Soome mustlaste kohanimeloendit ja Ariste järeltatud kohanime loomise süsteemi. Ariste töid retsenseerisid tunnustatud mustlaskeele uurijad, kes hindasid Ariste materjali analüüse ning nägid tema töödes rikkust valdkonna uurimises. Ariste oli hästi kursis omaaegse kirjandusega ning andis oma tööga püsiva panuse mustlaskeele uurimisse. (Bakker 2005, tõlk Soosaare 2012: 201–202 järgi)

2.3. Hilisem mustlaskeele ja –kultuuri uurimine

Pärast Aristet ei ole mustlaskeele uurimisega Eestis järjepidevalt tegeletud. Kogutud on materjale näiteks Manchesteri mustlaskeele uurimise projekti ROMANI Project jaoks, mille eesotsas on mustlaskeeleuurija Yaron Matras. Projekti kodulehel on lisaks mustlaskeele uurimise bibliograafiale, õppematerjalidele ja allalaetavatele artiklitele ka materjale mustlaskeele murrete kohta, murdekaart ning andmebaas näidetega erinevatest dialektidest. Projekti raames valminud mustlaskeele morfo-süntaktilises andmebaasis (Romani Morpho-Syntax Database) on näiteid ka Läti mustlasmurdest, mis on kogutud

Kohilas. Programmi raames ei ole jätkunud Eesti mustlaste keelekasutuse uurimine. (ROMANI Project)

2006. aastal toimus Eesti Regionaal- ja Vähemuskeelte liidu ning Haridus- ja Teadusministeeriumi eestvõttel Eesti romade haridust puudutav seminar. Lisaks Euroopa romade hariduspoliitika tutvustamisele ja erinevate riikide kogemuste jagamisele, tutvustas Aarhusi Ülikooli mustlaskeeleuurija Bakker ka õppematerjale Balti mustlaskeele variantides. Deniss Kretalovs tutvustas mustlaste haridust Lätis, kus räägitakse sama mustlasdialekti, mis Eestiski. Need õppematerjalid võiksid olla Eestis kasutusel või olla aluseks Eesti mustlastele suunatud materjalide koostamisel. Kahjuks, nagu on tõdetud ka teoses „Eesti Regionaal- ja Vähemuskeelte Liit: tutvustus“ (Mustlaskeel 2009: 27), pole antud seminari järel valminud sobilikke õppematerjale või strateegilist kava Eesti mustlaste haridusprobleemi lahendamiseks. Samuti pole tegeletud siinsetele mustlasmurretele sobiva kirjaviisi väljatöötamisega, mis raskendab õppematerjalide koostamist või juba valminud materjalide kohandamist Eesti mustlastele.

Mustlaste kultuuri uurimises on oluline märkida magistritööd „Eesti romade eneseidentifikatsioon ja enesepresentatsioon: meedia, inim- ja vähemuste õigused, sugulus“, mille Eva-Liisa Roht kaitses 2011. aastal Tartu Ülikooli etnoloogia osakonnas. Roht analüüsib oma töös Eesti romade eneseidentifikatsiooni ja -presenatsiooni kihistusi kasutades kolme teemade kogumit avamaks problemaatikaid, mis avaldusid välitööde käigus, suhtluses romadega (Roht 2011: 162). Oluline uurimus avamaks Eesti mustlaskogukonna kultuurilist tausta on Margaret Tali, Kersti Kollomi ja Mari-Liis Velbergi uurimistöö „Naised Eesti mustlaskogukondades“. Uurijad lähtusid hüpoteesist, et naiste positsiooni mustlaskogukondades muudab keeruliseks nende kahekordselt diskrimineeritud seisund – ühelt poolt oma etnilise identiteedi tõttu ühiskonna enamuse poolt, teisalt oma rahvusgrupi meeste poolt (Tali et al 2007: 6) ning analüüsisid mustlasnaiste olukorda perekonnas, kogukonnas ja Eesti ühiskonnas.

3. Mustlaskeele murded Eestis

3.1. Mustlaskeele murdejaotus keeleteaduses

Antud uurimistöös lähtun Ariste poolt välja pakutud murdejaotusest, mille ta esitas 1959. aastal artiklis „Mustlased“. Antud jaotus Läti, Vene ja Laiuse mustlasmurdeks on kooskõlas ka juhtiva mustlaskeeles uurija Matrase jaotusega, milles praegusel ajal räägitavad Läti ja Vene mustlasmurded on kirderühma kuuluvad ning hääbunud Laiuse murre looderühma murre. (Matras 2004: 10)

Mustlaskeeles murrete klassifitseerimine on ajaloo jooksul muutunud ning uurijad on jaotusel lähtunud erinevatest aspektidest. Ühe esimestest mustlaskeeles murrete jaotustest koostas Franz Miklosich 1870ndatel, märkides praegu Eesti territooriumil räägitavad mustlasmurded Poola-Leedu murderühma ja Põhja-Venemaa murderühma, milles olid märgatavad sarnased keelelised arengud. Mõjutusi olid need kaks murderühma saanud poola, saksa, ungari, rumeenia, lõunaslaavi ja kreeka keelest. (Matras 2004: 218–219)

Matras toob välja, et mustlaskeel on ilma kindla territooriumita keel, mille rääkijad on hajutatud, mistõttu ei saa mustlaskeeles puhul vaadelda murdekontiinumeid, vaid pigem murdesaari, nagu ka mustlaskeeles uurija N. Boretzky on soovitanud. Levinud on mitme murde rääkimine samal territooriumil ning lähedalt suguluses olevate murrete rääkimine geograafiliselt vähem seotud aladel. (Matras 2004: 214)

Roma murrete klassifitseerimisel on oluline jälgida mustlaste rände algusaega Lõuna-Balkanilt, sest emigreerumine toimus erinevatel ajajärgudel ning selle kõrval rändeteede lahknemisel, millest tekkisid uued murderühmad. Samal ajal peab silmas pidama ka lähestikku paiknema sattunud mustlaste mõjusid ükseise keelekasutusele. (Matras 2004: 215)

Eestis räägitakse mustlaskeele Vene ja Läti murdeid. Mõlemad murded kuuluvad kirdemurrete hulka, kuhu kuulub ka Poola keskosas levinud murre, mille rääkijad nimetavad ennast Poola mustlasteks (*Polska Roma*). Poola mustlased on keeleliselt väga lähedas suguluses Põhja-Venemaa murdega. Kirderühma kaks teist põhimurret on Põhja-Venemaa murre rühma omanimetusega *Xalatitka* ja Läti murre, mille kõnelejate omanimetus on *Čuhny* või *Lotfiko/Loftiko*. Kirderühma murretest on kõige paremini dokumenteeritud Põhja-Venemaa murre. (Matras 2004: 10) Anton Tenser lähtub doktoritöös kirderühma murrete võrdluse kohta Matrasest, kuid toob kolme eelnevalt mainitud murde kõrvale eraldi välja ka leedu mustasmurde, mida räägitakse Leedu territooriumil elavate mustlaste poolt (Tenser 2008: 12).

Bakker toob välja, et Ariste jagas oma töödes Eesti territooriumil räägitavad mustlaskeele murded Ida-Balti, Lääne-Balti ja Laiuse murreteks. Ida-Balti murret kõneletakse Ida-Lätis ja Leedus, Lääne-Balti mustlasmurret Lääne-Lätis ja Eestis ning Laiuse murret kõneldi ainult Eesti territooriumil. (Bakker 2005, tõlk Soosaare 2012: 199 järgi)

Tänapäevaks välja surnud Laiuse mustlasmurde keelelise suguluse ja eripärade kohta on Ariste kirjutanud 1940. aastal põhjaliku artikli „Laiuse mustlased“. Ariste kirjeldab artiklis Laiuse murret, esitab enda kogutud näitematerjale ning toob võrdluseks ka C. Shultzi ja O.W. Masingu kogutud materjalidest. Ariste toob välja Laiuse murde sarnase sõnavara Soome mustlasmurdega ning Rootsi murdega ning oletab, et Laiuse mustlaste esivanemad on tulnud kas läbi Soome või Rootsi. (Ariste 1940: 20–22) Matras paigutab väljasurnud Laiuse mustlasmurde looderühma, millesse kuuluvad ka Soome ja Skandinaavia mustlasmurded ning peab täenäoliseks Soome mustlasmurdega samast mustlasmurdest lahknemist (Matras 2004: 10).

1959. aastal Eesti Looduses ilmunud artiklis „Mustlased“ jagab Ariste Eestis kõneldavad mustlasmurded Laiuse, Läti ja Vene mustlasmurreteks, tuues välja, et Läti murre on üks osa Põhja-Venemaa murdest ning Eesti idaosas liikus mustlaskeele kõrval peamiselt vaid vene keelt rääkivaid Vene mustlasi. Viimased liikusid vaid vene külades ja linnades, kuid kõik kolm Eestis elavat mustlarühmitust olid omavahel heades

suhetes. (Ariste 1959: 24–25) 1966. aasta artiklis „Mida on teada mustlastest ja nende keelest“ liigitab Ariste kohalikud murded Eesti ja Läti mustlasmurreteks, mis määrati kuuluvaks Nõukogude Liidu mustlaste põhjamurde hulka. Läänemeremaade idaosas kõneldav murre on lähemal venelaste aladel räägitavale mustlasmurdele, lääneosas levinud murdes on rohkem eesti ja läti keele mõjusid. Eraldi toob Ariste välja Laiuse mustlased. (Ariste 1966)

Mustlaskeele tegelevatele keeleteadlastele ning teistele mustlasuurijatele suunatud ajakirjas Gypsy Lore Society toob Ariste oma murdejaotuses välja Lääne- ja Ida-Balti mustlasmurded, mis on lähedalt suguluses Põhja-Poola ja Põhja-Venemaa murretega (Ariste 1964: 58). Nii on Ariste Balti mustlasmurde kaheks jaotamisel detailsem, kui seda praegu tervenisti Läti mustlasmurdeks lugemisel ollakse. Samuti on see jaotus detailsem kui 1959. aasta artiklis märgitu. Lääne-Balti dialekti räägitakse Lääne-Lätis ja Eestis, Ida-Balti dialekti Ida-Lätis ja Leedus. Ariste põhineb oma jaotuses Jan Kohanowski tähelepanekutele ning toob eriliselt välja selle, et Balti murre on eraldi seisev murre ning selle saab omakorda kaheks jagada ning Lääne-Balti murde veel omakorda lõuna- ja põhjamurdeks. (Ariste 1964: 58–60)

3.2. Mustlaskeele murdejaotus uurimuses osalenud mustlaste järgi

Intervjueeritavad ise jagasid Eestis elavaid mustlasi Eesti ja Vene mustlasteks, kellest Eesti mustlased räägivad Läti murret ning Vene mustlased Vene murret. Kuigi Eesti ja Läti mustlased räägivad sama murret, on need kaks mustlasrühma inimeste jaoks selgelt eristatud, toodi välja nii rohkemate läti laenude esinemist Läti mustlaste puhul kui eesti laene Eesti mustlastel. Intervjueeritud, kelle perekonnad olid Lätist pärit pidasid ennast Eesti mustlasteks, suurimad enesemääratlust mõjutavad tegurid olid hariduse keel, mis Eesti mustlastel oli peamiselt eesti keel ning elamine Eesti riigis. Kõigil intervjueeritudel esines kogu vestluse käigus selge vahetegemine kolme eri grupi vahel. Toodi välja, et üksteisega mustlaskeeles suhtlemine ei tekita probleeme, kuigi Vene murdes on mõningad teised sõnad.

4. Mitmekeelsus

Mitmekeelsuse uurimisel on enamasti tegu huviga isiku või kogukonna mitmete keelte kasutamise vastu. Charlotte Kemp toob oma artiklis mitmekeelsuse defineerimisest (2009: 15–16) põhidefinitsioonina Tom McArthuri oma, mille järgi mitmekeelne isik on isik, kes oskab kasutada kolme või enam keelt eraldiseisvatena või nende koode omavahel eri ulatuses segades. Eri keeled on kasutusel eri otstarbel, keelepädevus erineb iga keele puhul olenevalt registrist, tegevusalast ja haridusest. Kemp lisab mitmekeelsuse defineerimisel, et hariduses ja psühholingvistikas on välja kujunenud ühine arusaam, et mitmekeelsus on võime kasutada kolme või enam keelt mingis ulatuses, olgu nende tase sama või erinev.

Mitmekeelsuse defineerimisel on mitmeid problemaatilisi kohti, mistõttu sõltub definitsioon siiani väga palju uurijast ja uurimisvaldkonnast. Kaks põhilist küsimust defineerimisel on keele defineerimine ning mitme keelega on mitmekeelsuse puhul tegu. Mitmekeelse isiku eri keelte tase ei ole enamasti võrdne, samas kui kakskeelsuse puhul on mitmed uurijad viidanud just kahe keele täielikule valdamisele või kahe keele emakeeleks olemisele. Viimase aja definitsiooni järgi ei pea mitmekeelne isik olema kõigi keelte emakeelne kõneleja, pigem moodustavad kõik kasutatavad keeled ühe tervikliku süsteemi ning keeli ei saa eraldi võrrelda ühekeelse isiku keelekasutusega. Mitmekeelse isiku eri keelte tase on enamasti elu jooksul muutuv, mistõttu ei anna mitmekeelsuse taseme määramiseks piisavat informatsiooni ühekordne eri keelte taseme testimine. Osatavate keelte üleslugemist raskendab ka koodivahetus, mis mitmekeelses keskkonnas on väga levinud. (Kemp 2009: 16–21)

Selles uurimistöös on mitmekeelsuse analüüsimiseks vaadeldud põhjalikumalt kuue mitmekeelse isiku keelekasutust ja keeleoskust, kes kõik oskavad eesti, vene ja mustlaskeelt ning osa neist veel üht või mitut keelt. Nende kuue mitmekeelse isiku

kaudu, kes oskavad Eesti romadele omaselt eesti, vene ja mustlaskeelt, püüan näidata Eesti roma kogukonna kui mitmekeelse kogukonna keeleoskust, keelekasutust ja keelekasutuse mõjutajaid.

5. Uurimismeetod

5.1. Osaliselt struktureeritud intervjuu

Osaliselt struktureeritud intervjuu asub oma olemuselt struktureeritud ja struktureerimata intervjuu vahel, millest esimese puhul on oluline samade küsimuste esitamine samas järjekorras ning samas stiilis. Teise puhul viib küsitletav teemat pigem ise edasi ning tegemist pole küsimuste kogumikuga. (Dunn 2005: 80 Longhurst 2010: 105 järgi). Longhurst (2010: 105) toob osaliselt struktureeritud intrvjuu eelisenä välja mitteametliku vestluse vormi ning küsitletava võimaluse vabalt väljendada oma mõtteid, mitte olla allutatud jah-ei vastustele.

Intervjuu valimine andmekogumiseks oli sobiv ühelt poolt selle tõttu, et mustlaskogukond on suhteliselt kokkuhoidev ning kogukonnast väljaspoolt korraldatud uuringutesse ei pruugita suhtuda hästi. Tõese ja piisava materjali kogumiseks oli oluline luua hea side informantidega, et uurimuse vastu tuntaks suuremat huvi ning oldaks avatud keelt, kultuuri ja kogukonda puudutavatele küsimustele vastama. Nagu toob välja ka Gillham (2004, Laherand 2008: 178–179 järgi) intervjuu sobivuse tingimustes, sobib intervjuu tundliku materjali kogumiseks paremini, mis mustlaste jaoks mustlaskeel ja selle kasutamine ka on. Eesti romade praeguse mitmekeelsuse kohta pole tehtud varasemaid uuringuid, tegemist on vähe uuritud valdkonnaga ning meetodi valimisel oli oluline anda võimalus valdkonna avamiseks võimalikult mitmekülgelt, mida intervjuu vorm kõige rohkem soosis.

Teisalt toetas intervjuu valikut ka sügavam nähtuse mõistmine, sest oli raske ennustada nende keelekasutuse harjumusi ja põhjendusi kasutuse taga lähtudes olemasolevatest materjalidest. Gillham (2004, Laherand 2008: 178–179 järgi) toob lisaks nähtuse mõistmisele kaasa abistava külje tähenduse sügavamal mõistmisel, mida pean selles

uurimuses keskseks. Intervjuude läbiviimisel avanesid mitmed teemad läbi intervjuueeritute lugude ja kirjelduste ning intervjuueeritute reaktsioonid küsimustele aitasid täpsustada vastuseid ja avada laiemat konteksti. Laherand (2008: 178) toob samuti välja intervjuude eelised vähe uuritud valdkondade puhul ja põhjaliku teabe kogumisel ning intervjuude läbiviimisel saadud materjal kinnitas meetodi eeliseid.

5.2. Intervjuu kava ja analüüsimine

Intervjuu kava on koostatud keelekasutuse kohta andmete kogumiseks erinevates elusfäärides. Lisaks erinevate keelte kasutamise uurimisele on osa küsimusi uurimaks muutusi keelte kasutamisel vastajate eluaja jooksul ning laiemate tähelepanekute kohta mustlaskogukonna keelekasutuses. Intervjuu kavale lisandusid peale esimest intervjuud mõned küsimused, millele ei olnud algses variandis tähelepanu juhitud, kuid mis aitasid lahti mõtestada keelevaliku tagamaid. Intervjuu kava teemade järgi, ilma täpsustavate küsimusteta, on lisatud töö lõppu Lisa 1 alla. Kõik intervjuud on lindistatud ja transkribeeritud.

Intervjuu kava on koostatud kaheosalisena – esimene osa on intervjuueeritute keeleoskuse hindamine ja teine nende keelekasutus eri olukordades. Teine osa on jaotatud alaosadeks perekond, sugulased, sõbrad/tuttavad, kool, töö ning muu, mis koondab enda alla igapäevase suhtluse asjaajamisel, organisatsioonid, harrastused, kiriku ja muu olulise inimeste igapäevaelus. Kõigi teemade all oli ette valmistatud kuni 15 küsimust, et avada keelekasutuse muutusi, mõjutajaid ja hetkeolukorda. Intervjuude materjali väljatoomisel bakalaureusetöös on kasutatud informantide nimetamisel muudetud nimesid.

5.3. Intervjuu läbiviimine

Uurimistöö materjal on kuuest 30–90-minutilisest intervjuust, mis viidi läbi uurimistöö tegija poolt. Intervjuude tegemise juures oli peale intervjuueeritava viiel juhul romade organisatsiooni Euroopa Romade Foorum Eestis (ERFE) esindaja või esindaja tuttav, kelle kaudu kontakt intervjuueeritavatega oli saadud. Esindaja juuresolekut põhjendati

vajadusega viia uurija osalejaga kokku ning luua side intervjuerijaga. Samuti aitamaks lahendada arusaamatusi või vältida probleeme. Ühe osalejaga oli mul eelnevalt kontakt ERFE kaudu ning olime kohtunud, mistõttu ei peetud vajalikuks kellegi teise juuresolekut. Intervjuudest neli viidi läbi Tallinnas ja kaks Valgas. Intervjuude töökeeleks oli eesti keel.

Intervjuu koosnes ettevalmistatud küsimustest kindlas teemade järjekorras. Osalejad vastasid järjestikustele küsimustele ning uue nurga esilekerkimisel võisid suunata intervjuud ning tuua välja enda arvates olulisi aspekte, kuid pidid vastama kõigi teemajaotuste kohta.

5.4. Informandid

Informandid valiti ERFE poolt vastavalt uurimuse teemale, mistõttu peeti valikul oluliseks mustlaskeele oskust ja vastutulelikkust intervjuus osalemiseks. Kuna intervjuu töökeeleks oli kokku lepitud eesti keel, lähtus organisatsioon valimisel ka heal tasemel eesti keele oskusest, mistõttu ei osalenud uurimuses Eestis elavaid ainult vene ja mustlaskeelt kõnelevaid mustlasi. ERFE tugevamate kontaktide tõttu Eestis elava Läti murret kõneleva mustlaskogukonnaga ning vähesema eesti keele oskuse tõttu Vene mustlaste kogukonnas, pole uurimuses esindatud Vene mustlased, kuigi nende kohta on informatiooni intervjueritult, kellel on Vene mustlastega perekondlikud sidemed ning kes lävivad Eestis elavate Vene mustlastega.

Intervjuud on läbi viidud aprillis ja mais 2013. aastal. Intervjuerituist viis on naissoost ning üks meessoost, vanuseliselt on naissoost osalejad vanuses 54, 48, 35, 34 ja 26 aastat ning 18-aastane mees. Kaks neist on üles kasvanud Valgamaal, kaks Võrumaal, üks Pärnumaal ning üks Tartumaal. Praegune elukoht on neljal informandil Tallinnas ja kahel Valgas, kuigi kaks neist reisivad tihti Eesti ja välismaa elukoha vahel. Vaid ühe intervjueritu puhul on märkimisväärne tihe elukohavahetus teatud eluetappidel, mis ei piirdu ainult kahe paralleelse elukohaga. Neljal intervjueritust on lõpetatud põhiharidus, kahel lõpetatud keskharidus, seejuures ühel neist alustatud kõrgharidus, kuid hetkel veel lõpetamata.

6. Analüüs

6.1. Informantide keeleoskus ja kasutusvaldkonnad

Kõik intervjueritud lähtusid oma keeleoskuse hindamisel rääkimisoskusest. Keeled, mida ei osatud rääkida, jäeti tagaplaanile ning seetõttu oli keeruline teada saada, milliseid keeli osatakse passiivselt, sest passiivne keeleoskus ei olnud osalejate jaoks esmatähtis. Kristi (34) rõhutas, et keeli, mida ta räägib, räägib ta hästi ehk eesti, läti, vene ja mustlaskeelt ning jätkas seejärel: „Inglise ja see on juba teine asi.“ Edasisel intervjuerimisel selgus, et Kristi saab aru ka inglise ja soome keelest ning on inglisekeelses keskkonnas töötanud ja elanud, nõrgema taseme tõttu ei pidanud ta vajalikuks seda alguses märkida. Eva (54) rõhutab samuti, et lisaks eesti, vene ja mustlaskeelele on teisi keeli ka, mida ta aga välja ei taha tuua: „[Teisi] ei valda nagu puhtalt, lihtsalt natuke räägid, see pole ikka see.“ Intervjuu jätkudes selgub Eva soome ja inglise keele vähene rääkimisoskus ning läti keelest arusaamine. Intervjuude käigus tuli tihti hiljem välja, et on veel keeli, millest aru saadakse või vähesel määral osatakse. Näiteks nimetas Igor (18) väga hästi osatavate keeltena eesti, vene, soome ja mustlaskeele, lisas, et inglise keel on pigem nõrk, kuid intervjuu keskel meenus Igorile seoses sõpradega ka hispaania keele oskus: „Muidu ma oskan hispaania keelt ka, ma saan aru, ei ole enam kaua selles seltskonnas olnud, et rääkimine on raske, võib-olla räägin valesti.“

Keeleoskus hinnati väga heaks, kui osati ennast antud keeles vabalt väljendada, probleemid kirjutamisel ei mõjutanud hinnangut. Sellist hindamist mõjutab mustlaskeele kirjakeele puudumine, madal haridustase mustlaste seas ning keeleõppimine pigem suhtlemisel kui koolisüsteemis kirjalike materjalidega. Maria (26) kirjeldab oma keeleõppimise protsessi: „Isa rääkis meiega mustlaskeeles ja ema siis vene keeles, see oli kooli jaoks hea, kui ema rääkis vene keeles.“ Hiljem Maria jätkab:

„Aga naabrid rääkisid meiega alati eesti keeles ja siis me õppisime eesti keelt niimoodi. Nad küll oskasid vene keelt, aga rääkisid spetsiaalselt eesti keeles.“

Kõik kuus intervjuueeritut pidasid väga heaks eesti, vene ja mustlaskeele oskust. Kolme keele võrdluses ei toodud ühtegi neist välja, kuigi nenditi erinevusi kasutamissageduses, kasutuskeskkonnas ja kasutusviisis. Läti keele oskuse lugesid väga heaks kaks intervjuueeritut, kelle mõlema elukohaks on praegu Valga ning seetõttu ka tihedamad kontaktid läti keelt rääkivate mustlastega ning perekondlikud kontaktid. Veel kahe jaoks on läti keel arusaadav, kuid raske suhelda, sest peres või tuttavatega on kasutatud läti keelt vaid vähesel määral. Piret (35) ütles, et läti keelt kasutasid peres vanemad varem salakeelena, mistõttu on lastel praeguseks passiivne läti keele oskus. Kolme uuringus osaleja arvates on soome keele oskus keskmine, Igori (18) hinnangul väga hea, sest ta on töötanud mitu aastat Soomes. Soome keelt on õpitud peamiselt äritegevuse ja töö pärast või perekondlike kontaktide tõttu. Inglise keele oskuse hindas keskmiseks neli vastajat, kes olid keelt õppinud kas koolis, tööl või perekondlikel põhjustel. Lisaks toodi ühel korral välja hispaania keele oskus ja hindi keele oskus, esimest õpiti sõpradelt ning teist perekonnaliikmelt. Vanus mõjutas keeleoskust vähem kui geograafiline asukoht, kuid mõneti suurem keeleoskus oli nooremal põlvkonnal.

Mõtlemisel oleneb keel kasutatavast või hiljuti kasutatud keelest, kuigi kaks intervjuueeritut mõtlevad pigem vene keeles, mis on olnud põhiline kodukeel mustlaskeele kõrval. Mustlaskeelt kasutavad mõtlemisel kõik ning eesti keelt samuti, mõlema puhul mõjutab valikut parajasti aktiivne keel. Piret (35) ütleb, et vahel mõtleb eesti keeles, vahel mustaskeeles, Aino (48) rõhutab, et tal on ükskõik, mis keeles mõtelda. Samas Eva (54) ütleb mõtlemise kohta kindlalt: „Mõtlemine käib ikka ainult mustlaskeeles.“

Emakeeleks märkisid neli vastanut mustlaskeele, üks vene keele ja üks eesti keele. Emakeel sõltus nii emaga räägitavast keelest ja perekonnas valdavalt kasutusel olevas keelest, eesti keele märkimise puhul oli põhjuseks Eestis elamine ning eesti keele oskus üldiselt, kuigi see ei ole olnud enim kasutatav keel perekonnas.

6.2. Keelekasutus peres ja sugulastega

Intervjueeritute perekondades on olnud või on siiani laste, lastelaste, vanemate, vanavanemate ja õdede-vendadega aktiivselt kasutusel mustlaskeel, mida rääkisid mõlemad vanematest ka juhul, kui üks neist oli mitte-mustlane. Perekondades on mustlaskeel kõige kasutatum keel nelja vastanu peres ning kahe vastanu peres on see praegu vaid üks suhtluskeeltest ning selle kõrval domineerivad vene ja eesti keel. Kõigis peredes oli levinud mustlaskeeles suhtlemine kõigi pereliikmetega, ka nendega, kes olid omandanud mustlaskeelet võõrkeelena. Maria (26) kommenteerib oma ema mustlaskeelt, mis on ema võõrkeel: „Ema räägib puhtalt mustlaskeelt, paremini kui mõni mustlane isegi.“ Vanemad inimesed suhtlevad peres pigem mustlaskeeles, nooremate seas on levinud omavahel suhtlemise koolikeelele ülemineku, kuigi nenditakse, et vanemate ja vanavanematega on mustlaskeel selgelt esimene. Koolikeelele üleminekut kommenteerib Eva (54): „Lapsed vahel räägivad omavahel eesti keelt ja kes käivad vene koolis, need vene keelt, isegi kodus niimoodi.“ Perekonnas eesti ja vene keeles suhtlemist peetakse tavaliseks ja vaid paar vastanut tõid välja laste suunamise mustlaskeelele, kui laps liiga palju eesti või vene keeles suhtlema hakkas. Piret (35) suunab vahel lapse keelekasutust eesti keelelt mustlaskeelele, kommenteerides: „Ta läheb vahel koolist tulles eesti keelt rääkides hoogu, muidu me ikka hoiame oma keelt, et see muidu sureb välja.“ Üldiselt nähti noorte rohkemat eesti ja vene keele kasutamist kui koolis käivate laste tavalist keelekasutust ning nende peredes on eesti ja vene keelele ülemineku tavaline. Aino (48) ütles, et nende peres räägitakse kõiki keeli, mida osatakse ning just seetõttu ka lapsed oskavad nende peres paljusid keeli.

Oma pere mustlaskeelet kasutamist hindas neli intervjueeritut samaväärseks teiste mustlasperedega ning arvati, et kui peres on mustlastest vanemad, ei ole mustlaskeelet kasutuses nii suuri erinevusi. Oma keel on oluline omavahelises suhtluses ning seda kasutatakse igapäevaelus kogu aeg. Piret hindas olukorda nii: „Ma ei tea, minu arust enamused pered ikka räägivad mustlaskeelt kodus, et ei ole sellist asja, et kes rohkem või vähem (räägivad).“ Samas arvati, et ühe mustlasest vanemaga peredes on mustlaskeelet kasutus väiksem. Eva (54) arvab eri rahvusest vanematega ja mustlastest vanematega

perede keelekasutuse kohta: „Minu arust ikka ühtemoodi, aga kus on segaverelised, seal ikka räägitakse rohkem seda teist keelt ja vähem seda mustlaskeelt, aga päris mustlasperedes räägitakse ikka mustlaskeelt.“ Kaks intervjuueeritut aga ütlesid, et mustlaskeelt kasutatakse nende peres praegusel hetkel vähem, sest pereliikmed elavad eri kohtades, kontakt on väiksem ning on üle mindud rohkem venekeelsele suhtlusele.

Kuigi perekondades kasutatakse mustlaskeelt väga aktiivselt, on laiemate sugulaste ringis keele hääbumist rohkem näha. Igor (18) ilmestab seda näitega keelekasutusest täditütardega: „Täditütred teavad mustlaskeelt küll minu arust, aga nad räägivad eesti keeles.“ Hiljem jätkab Igor sugulaste perede keelekasutuse kirjeldamist: „Täditütar ja tädipoja lapsed räägivad eesti keelt ainult, mustlaskeelt ei räägi, minuvanused.“ Sellegipoolest on enamik sugulastest küsitletute arvates võimelised suhtlema mustlaskeeles, nagu märgib sugulaste kohta Kristi (34): „Ei ole meil selliseid, kes ei räägiks, ikka räägivad kõik.“ Nagu perekondades, on ka suguvõsades mitmeid näiteid mitte-mustlaste mustlaskeele õppimisest abielludes, mis näitab keele elujõulisust ka segaperekondades. Kristi (34) toob näite oma lapsepõlvesõbrannast, kes abiellus Kristi sugulasega ja räägib nüüd mustlaskeelt, kuigi toob välja: „Me ei ole talle õpetanud, ise õppis ära, me ei õpeta oma keelt.“ Kristi iseloomustab mitte-romade abiellumisel perekonna keelekasutust: „Nemad on hakanud rääkima meie keelt, mitte meie nende keelt.“ Tuuakse välja mitmete perekondade üleminekut kas eesti või vene suhtluskeelele ning seejärel ka noorema põlvkonna mustlaskeele oskuse vähenemist, mille tõttu minnakse nooremate sugulastega suhtlemisel üle eesti või vene keelele. Samas kehtib ka sugulastega suhtlemisel reegel, et vanemate sugulastega püütakse kasutada mustlaskeelt ning noorematega on lihtsam üleminek. Maria (26) arvab sugulastega keelekasutuse kohta nii: „Kui on vanem [sugulane], siis kindlasti mustlaskeeles, siis ei püüagi muus rääkida. Siis on häbi, kohe pahandab. See on õige ka. Isegi eesti noortel on nii, et hakkavad rääkima inglise keeles ja siis vanaema ütleb, et räägi inimese keeles, ei saa sust aru midagi.“

Intervjuudest tuleb välja, et pereliikmetega kasutatakse keelt samadel põhimõtetel nii kodus kui koolis, tööl ja teistes avalikes kohtades. Keelevahetusele motiveerivad samad

tegurid kui kodus, näiteks erinevad teemad, sama kehtib ka telefonis suheldes. Ei toodud välja olukordi, mis paneksid täiskasvanuid varjama mustlaskeele oskust või seda esile tooma, kuigi seda võib märgata noorte seas, kes oma teisest rahvusest sõpradega koos olles eelistavad eesti või vene keelt.

6.2.1. Keelekasutuse muutumine peres ja suguvõsas

Peresisese kasutuses toodi kõigi intervjueeritute poolt välja praegune eesti keele suurem kasutus laste ja teiste nooremate sugulaste seas. Suurima mõjutajana nähti kooli ning koolikeelt, mis praegu on intervjueeritute perekondade laste seas peamiselt eesti keel. Aino (48) tõi mõjutajana välja ka lasteaia, kus nende pere lapsed õpivad eesti ja vene keelt. Samas nende endi lapsepõlves oli vene keelel suurem roll kas keskkonna või venekeelse kooli tõttu. Kool toodi välja kui perekonna keelekasutuse suurim mõjutaja, sest lapsed hakkavad omavahel rääkima koolikeeles, samuti on vaja teha kodused tööd ning kohustuslik lugemine koolikeeles. Maria (26) ütles oma kogemustest, et venekeelses koolis õppides hakkasid nad õdede-vendadega ka omavahel vene keeles rääkima ning nägi selles peamist põhjust, miks peres mustlaskeele asemel rohkem vene keeles hakati suhtlema.

Samuti toodi peresisese keelekasutuse suure mõjutajana välja teisest rahvusest elukaaslasi, kelle lapsed räägivad mustlaskeelt ühe keelena kodus. Väliskeskkonna mõjude tõttu kasutatakse teist keelt seega tunduvalt rohkem, sest mustlaskeelt saab rääkida vaid kodus, perekonnaga koos olles või suurematel ühistel üritustel. Juhul, kui teisest rahvusest elukaaslane on õppinud ära mustlaskeele, on intervjueeritute kogemuste põhjal mustlaskeele säilimine perekonnas suhteliselt kindel. Eva (54) tõi näite õepoja naisest, kes on eestlane, ja nende lastest: „Ema ja vanaema on eestlased, aga lapsed räägivad mustlaskeelt, räägivad eesti keelt ka, aga kodus on peamine ikka mustlaskeel.“

Mitmekeelsus on jätkuvalt tavapärane, kuigi läti keele kasutamine on vähenenud, suuresti vanemate sugulaste vähesema läti keele kasutamise tõttu ning keelt ei anta edasi järgmisele põlvkonnale, sest olulisemad on eesti ja vene keel ning aina olulisemaks saamas inglise keel. Teisest kultuurist pärit inimestega abiellumise tõttu on lisandunud

veelgi keeli, mistõttu kaalutakse ka mustlaskeele edasi õpetamist, sest laps omandab tihti korraga mitut keelt ning mustlaskeelest olulisemaks peetakse haridusasutustes kasutatavat eesti või vene keelt. Maria (26) arvab, et hakkab oma lapsele õpetama mustlaskeelt alles hiljem, sest praegu kasutab tema eelkooliealine laps peres kolme keelt, lisaks puutub kokku eesti keelega ning nii mitme keele õppimine võib lapse segadusse ajada.

6.2.2. Keelekasutuse mõjutajad peres ja suguvõsas

Sarnaselt peresisese suhtluse mõjutajale, toodi sugulaste puhul välja kooli suurt mõju ning teise emakeelega elukaaslasi. Erinevuseks toodi, et mitmetes perekondades on mustlaskeele kasutamine vähenenud ning nooremate põlvkondadega kasutatakse vaid eesti või vene keelt ja kuigi neil on passiivne oskus, kujuneb põhiliseks suhtlusekeeleks nende peresisene keel või ühine keel. Mustlaskeele suuremat kasutust vanemate inimestega soosib vanemate inimeste suhtumine, kes hindavad mustlaskeeles suhtlemist ning eelistavad seda teistele keeltele, samuti vanemate inimeste täielikum keeleoskus kui noorematel, mis tingib vene ja eesti keelele ülemineku noorematega.

Suhtlusel pereliikmete ja sugulastega on olulised arutletavad teemad, sest mustlaskeel on olnud valdav ikkagi kodus perega suhtlemisel, mistõttu puudub sõnavara erinevatel teemadel rääkimiseks. Keelevahetust põhjustavate teemadena toodi välja kooli ja tööd ning nendega seonduvaid ülesandeid, asjaajamist. Viimase kohta ütleb Kristi (34), et asjaajamine nõuab tihti muus keeles tehtavat paberitööd, mistõttu ollakse harjunud selleks kasutama eesti keelt. Piret (35) loeb lapsega eesti keeles, sest mustlaskeeles ei ole lugemismaterjale ning selle tõttu kasutavad nad rohkem eesti keelt. Maria (26) ütleb eesti ja vene keele kasutamise kohta: „Kui teemad on poliitilised või hariduslikud, siis kiputakse rääkima eesti või vene keeles, sest mustlaskeeles ei ole selliseid termineid.“

Ajutist peresiselselt eesti või vene keelele üleminekut tingib külaliste ja võõraste juuresolek. Siis valitakse ka pereliikmetega kasutatav keel külalise keeleoskuse järgi, et külalisel ei oleks ebamugav ning ta ei arvaks, et räägitakse temast. Maria (26) ütleb külaliste võõrustamise kohta: „Kui on külaline tulnud, hoopis teistmoodi, et tema ei saa aru, siis pole ilus rääkida oma keeles, vaid peab ikka ühises keeles rääkima. Mu õe

abikaasa ei oska vene keelt ega mustlaskeelt ja siis peab eesti keeles rääkima.“ Vahel on mustlaskeel mitte-mustlasest külaliste juuresolekul kasutusel salakeele funktsioonis, mida Maria samuti rõhutab: „Kui on mõni võõras inimene ja on olnud ebamugav öelda [midagi], siis on mustlaskeeles öeldud, kasutatud salakeelena.“ Kodust eemal viibimisel võõras keskkonnas keelekasutus võõrastest mõjutatud ei ole, omavahel kasutatakse sama moodi mustlaskeelt ja teisi keeli nagu kodus. Eva (54) ütleb kodust väljas pereliikmetega suhtlemise kohta, et ei ole mingit erinevust, muutus toimub ainult siis, kui on teisest rahvusest inimesi ka ning püütakse neile arusaadav olla.

6.2.3. Keele säilitamine ja planeerimine peres ja suguvõsas

Mustlaskeelt pidasid vastanud enda jaoks oluliseks ning samuti keele ja kultuuri säilimist. Kuigi ükski vastanuist peresiseselt teema arutamist välja ei toonud ja ütlesid, et see ei tule peres nii jutuks, siis suguvõsaüritustel ja teiste rahvuskaaslastega koos olles kerkib teema üles ning näidatakse üles soovi ja tahtmist keele säilimiseks midagi ette võtta. Kristi (34) ütleb, et mustlaskeele säilitamisest räägitakse vahel, kui rohkem oma inimesi koos on, sest mustlaskeel hakkab välja surema ning kogukond ei taha seda juhtuda lasta.

Erinevaid keeli nähakse rikkusena ja seetõttu püütakse edasi anda võimalikult paljud peres kasutusel olevad keeled. Ükski intervjuueritust ei näinud ühegi keele, ka ühegi uue keele, peresiseses kasutamises probleemi, kuigi kardeti mustlaskeele kadumist vähesema kasutuse tõttu. Lastega kasutati teadlikult mitmeid eri keeli, osalt kontrollimaks oma keeleoskust, kui mõnda keelt ei saanud nii tihti kasutada, teisalt keeleõppe eesmärgil. Kristi (34) mainis, et püüab vahel lapsega eri keeltes suheldes kontrollida lapse oskusi ja arengut eri keelte mõistmisel ja rääkimisel.

Nooremat põlvkonda suunati paari intervjuueritu kogemustel kasutama rohkem mustlaskeelt ning teisi vähem kasutatud keeli, kuid nendega ei toimunud samal ajal peresisesed arutelud, et juhtida nende tähelepanu eri keelte kasutusele. Maria (26) tõi välja, et perekonnas võis kasutada varem, enne tema sündi vaid mustlaskeelt ning kodus ei tohtinud käia võõrad, kes keelt ei vallanud. Olukord tekkis perekonna autoriteetse liikme nõudmisel, kes hindas ainsa koduse keelena mustlaskeelt.

6.3. Informantide keelevaliku põhjused

6.3.2. Sõprade ja tuttavatega, külalistega

Väljaspool pere lähtutakse keelevalikul väga selgelt vestluspartneri oskustest. Kõigile vastanuist oli elementaarne eesti või vene keeles suhelda, kui see on partnerile kõige lihtsam ning samuti eesti ja vene keele segamine vestluses, kui see aitab aru saada. Ükski vastanuist ei näinud eesti või vene keele rääkimises raskust, keeled on omandatud juba lapsepõlves ning valdamine piisav, et probleemideta suhelda. Samuti hinnati eesti ja vene keele oskust oma kogukonna seas kõrgeks, kuigi nenditi, et on tuttavaid vähem haritud romasid, kes ei ole omandanud mõlemat keelt.

Mustlaskeelt kasutatakse tuttavate ja sõpradega aktiivselt ning eelistatakse esimese keelena suhtlemisel, sest see annab lisavõimaluse mustlaskeeles rääkida. Samas toodi välja mitmeid juhte, kus teati, et tegemist on küll mustlasega, aga oldi harjunud kasutama keskkonnast lähtuvat keelt. Sellised olukorrad tekkisid koolis või tööl, kus kasutati ametlikult teist keelt ning kus ei olnud tekkinud lähedast suhet pere või tuttavate kaudu.

6.3.3. Kool

Kolme intervjuueritu ametlikuks koolikeeleks oli vene keel ja kolmel eesti keel. Kõigi puhul jäi koolikeel samaks kuni põhikooli või keskkooli lõpetamiseni ning ühel juhul muutus seejärel ülikooli astumisega, kui hariduse omandamist jätkati eesti keeles pärast venekeelse kooli lõpetamist. Kahe venekeelses koolis käinu puhul toimus osa õppetööst kõrgemates klassides eesti keeles. Õpetajatega suheldi ainult keeles või keeltes, milles tundi läbi viidi, mistõttu oli see enamasti vene või eesti keel ning keeletundides nendele kahele keelele lisaks ka inglise, saksa või prantsuse keel. Kristi (34) oli oma hea vene ja eesti keele oskuse tõttu tunnis vene keele õpetajale eesti koolis abiks, sest õpetaja keeleoskus oli nõrk.

Koolis suheldi ka klassikaaslastega peamiselt ametlikus koolikeeles, harva mõnes teises keeles. Eva (54) tõi välja Võru murde kasutus klassikaaslastega ning kirjakeele kasutamine ainult õpetajatega. Keelte rääkimises ei toimunud märgatavid muutusi

klassikaaslasega terve kooliaja raames. Mustlaskeeles suheldi koolis vaid oma lähimate sugulastega, kui neid käis samas keeles ning tihti eelistati koolikeelt, et suhelda samal ajal ka teiste koolikaaslastega. Ühel juhul keelati koolis perekonnaliikmetega mustlaskeeles kasutamine, üks vastanu vältis mustlaskeeles kasutamist koolis kuni 6. klassini ning hakkas alles seejärel avalikult koolis ka mustlaskeeles rääkima. Pereliikmetega oli mustlaskeel kasutusel koolis vahel ka salakeelena. Igor (18) ütles, et peamiselt rääkisid nad vendade ja õdedega koolis vene keeles, aga salajuttude puhul ka mustlaskeeles. Eva (54) rõhutas samuti, et õega räägiti salajutte mustlaskeeles, kuigi ülejäänud suhtlus nende vahel koolis oli eesti keeles, sest kool oli eestikeelne ja enamasti olid nad koos koolikaaslastega. Vaid üks vastanu tõi välja, et rääkis koolis suhteliselt palju mustlaskeelt, sest oli pereliikmega samas koolis ning nad olid harjunud omavahel mustlaskeeles suhtlema.

6.3.4. Töö

Kõigil uurimistöö raames intervjueeritud romadel on olemas töökogemus ettevõttes või omavad nad töökogemust individuaaltööd tehes, näiteks turul müües. Esimesel juhul on töökeeled mõjutatud nii ametlikust töökeelest ja ülemustest, kaastöölolistest ning osadel juhtudel ka klientidest, teisel juhul mõjutavad keele valikut tööl enim kliendid.

Ametlike töökeeltena mainiti eesti ja vene keelt Eestis töötades ning soome ja inglise keelt välismaal töötades. Eestis töötades kasutati töökaaslastega alati ka vene keelt, sest töötati koos ainult vene keelt kõnelevate või vene keelt emakeelena rääkivate inimestega, kellega suheldes oli loomulikumaks valikuks vene keel. Välismaal töötades kasutati erinevate intervjueeritute poolt kaastöölolistega vene, inglise, soome ja mustlaskeelt. Kristi (34) kirjeldab oma ametlikult ingliskeelset, kuid reaalsuses mitmekülgset töökeskkonda nii: „Kui oli keegi, kes vene keelt aru sai, siis seda ja mul olid seal mustlastüdrukud ka, siis omavahel mustlaskeelt.“ Hiljem täiendab Kristi, et mustlaskeeles sai rääkida ainult Eestist, Lätist ja Leedust pärit romadest töökaaslastega, Bulgaaria, Rumeenia, Slovakkia, Ungari ja teiste riikide mustlastest polnud lihtne aru saada ning kasutati vaid üksikuid mustlaskeelseid sõnu.

Klientidega kasutati Eestis peamiselt eesti ja vene keelt, samas olulisel määral ka inglise ja soome keelt, mis olid ka peamised keeled välismaal töötajate jaoks klientidega suhtlemisel. Igor (18) kasutab klientidega hea meelega eesti, vene, soome ja võimalusel mustlaskeelt, mida oskab väga hästi, kuid püüab vältida halvemini osatavat inglise keelt, kuigi saab sellest aru. Kliendiga suhtlemisel otsustati partneri keelekasutuse järgi. Mustlaskeele kasutamine klientidega on levinud tuttavate ja sugulastega ning keele kasutamine pole olnud probleemiks ühelegi intervjuueeritust nende töökohtadel, kuigi töö otsimisel on probleeme tekitanud nende rahvus.

6.3.5. Asjaajamine, vaba aeg, meedia ja organisatsioonid

Igapäevaelus kasutavad kõik vastanud aktiivselt eesti ja vene keelt ning riigiasutustes ja ametlikul asjaajamisel kasutatakse ainult eesti keelt. Igapäevaste asjaajamiste puhul tuleb rohkem ette eesti keele vähene oskus teenindajate poolt, mistõttu kasutatakse siis vajadusel vene keelt. Igor (18) peab Eestis loomulikuks keeleks igapäevasel asjaajamisel eesti keelt, kuid lisab: „Vahel siin Tallinnas müüja räägib vene keeles, õnneks ma oskan vene keelt. Ma arvan, et eesti keelt peaks ka ikka rääkima.“ Loomulikuna võetakse eesti keele kasutust igapäevaelus ning eesti keelt eelistatakse ka siis, kui see on partnerile sama arusaadav, kui vene keel, aga teenindaja soovib teha oma valiku vestluskaaslase järgi.

Kõik intervjuueeritud jälgivad erinevates keelstes väljaandeid, raadio- ja teleprogramme või internetilehekülgi. Jägitakse nii Eesti kui Vene meediat, kuigi domineerib esimene ning peamiselt eestikeelne. Filme, teleseriaale ja meelelahutuslikke saateid vaadatakse palju vene keeles, kuid uudiseid peamiselt eesti keeles, et olla kursis Eesti eluga. Toodi välja, et vanem põlvkond tarbib pigem venekeelset meediat, mida eelistatakse parema vene keele oskuse tõttu. Eva (54), kelle perekonnas on olukord sarnane, ütleb telekavaatamise kohta: „Eesti ja vene keeles, uudiseid ikka rohkem eesti keeles, siis saab paremini aru. Isa mul kuulab näiteks vene keeles, tema jaoks on vene keel lihtsam.“ Internetis käiakse peamiselt eestikeelsetel lehekülgedel, kuigi nooremate hulgas enam ka inglisekeelsetel. Lähtuvalt keeleoskusest ja välismaal tööl käimisest

jälgitakse ka soome- ja inglisekeelset meediat. Ajalehti ja ajakirju loetakse peamiselt eesti ja vene keeles ning valitakse ajakirjade sisu järgi enam kui keele.

Erinevate harrastuste ja hobide puhul tingisid keele valiku enamasti kaaslased, seega kasutati kõigi ühist keelt, milleks enamasti oli eesti või vene keel, vähestel juhtudel ka mustlaskeel, siis oli tegemist mustlaste kultuuri puudutava harrastuse või mustlaste organisatsiooniga. Raamatuid loetakse nii eesti kui vene keeles, valik tehakse raamatute sisu järgi ning kättesaadavuse järgi, kuid selle kõrval on suureks mõjutajaks hariduskeel. Enamik küsitletust toovad välja ka huvi lugeda mustlaskeeles, kuid nendivad, et olemas ja kättesaadavad on vaid paar aabitsat ning mustlaskeelne kirjandus neile arusaadavates murretes puudub. Kristi (34) kommenteerib oma perekonna lugemisharjumusi: „Mees loeb vene keeles, mina lapsega eesti keeles, kahjuks meil ei ole oma kirjakeelt.“ Endale huvitavatel teemadel otsitakse informatsiooni samuti peamiselt eesti ja vene keeles, olenevalt info kättesaadavusest ja valdkonnast.

Mustlasküsimustega tegelevate organisatsioonide töökeel, mille tööst mõned uurimuses osalenud mustlased aktiivselt osa võtavad, on kasutusel peamiselt eesti ja mustlaskeel. Kuna projektide taotlemine ja riigiasutustega suhtlemine käib suures osas eesti keeles, kasutatakse seda enam kogu organisatsiooni töö organiseerimises. Kohaliku kogukonnaga tehtavate projektide raames saadakse omavahel aga kasutada mustlaskeelt. Rahvusvaheliste projektide organiseerimisel on oluline inglise ja vene keele kasutamine.

Kolm vastanut käib vene kirikus ning sellest lähtuvalt kasutab usuga seondult rohkem vene keelt, üks vastanu käib vene ja eesti kirikus mõlemas ning üks kasutab usuga seotult nii eesti, vene kui mustlaskeelt. Piret (35), kes käib nii eesti kui vene kirikus, kirjeldab oma valikuid: „Mõlemas käin, vahel ühes, vahel teises, mees ei mõista eesti keelt ja sellepärast [käime vene kirikus].“ Peamiselt vene kirikus käiv Eva (54) selgitab kiriku kohta: „Mis keelt seal [kirikus] räägitakse, seda keelt me kasutame. Oleneb, mis keeles nad ise räägivad. Üldiselt mina käin ju vene kirikus ja seal ikka räägitakse vene keelt.“ Kuigi Läti mustlasmurdes on olemas piibli tõlge, teadsid vaid osa selle olemasolust ning ei kasutanud seda. Jumalateenistustel käidi traditsiooni või koguduse

tõttu, keelt ei toodud valiku põhjuseks. Peamiselt vene või mustlaskeelsete teenistuste kõrval loeti piiblit ka eesti keeles. Üks intervjuueritu tõi välja, et peres on usuteemade puhul kasutusel vene, eesti ja mustlaskeel paralleelselt – piibliga seonduvat arutatakse peamiselt eesti keeles, teenistustel kasutusel eri keeled. Kiriklikel matustel ja pulmadel on koguduse keele kõrval oluline mustlaskeel, mida sellistel puhkudel kõige enam kasutatakse, sest peamiselt on siis koos mustlased.

6.4. Diskrimineerimine mustlaskeele rääkimise pärast

Mustlaskeele oskust ei seotud probleemide tekkimisega, sest põhiliselt algab diskrimineerimine välimuse põhjal ning keele vastu pigem tuntakse huvi ning nähakse rikkusena. Tööl ei olnud mustlaskeele rääkimist halvasti vaadatud, kuid koolis keelati ühel juhul mustlaskeele rääkimine. Samuti paluti Maria (26) peres vanematel peale mustlaskeele kasutada ka vene keelt, et lapsed oleksid kooliks paremini valmis ning oskaksid koolis kasutatavat keelt. Maria kirjeldab: „Enne oli nii, et kui me kooli läksime, siis vend rääkis mustlaskeeles ja õpetajad ei saanud aru. Siis õpetaja ütles, et nii ei sobi, et laps ei saa aru, et ema las räägib vene keeles ja isa mustlaskeeles. Enne meil oli ikka mustlaskeel, sest ema oli ka nii kasvatatud, sest isa kodus ei tohtinud vene keelt rääkida.“ Koolis teise päritolu või mustlaskeele rääkimise pärast kiusamist nähti pigem viimase aja probleemina. Eva (54) kirjeldab muutusi nii: „Kui meie läksime sinna kooli, siis õpetajad ja õpilased olid teist moodi. Kõigil oli ühine koolivorm, kõik olid ühesugused, mitte nagu tänapäeval, kui tehakse seda vahet, et vaadake, tema on nüüd mustlane.“

Kokkuvõte

Uurimistöö käigus läbi viidud kuue intervjuu põhjal võib öelda, et mustlaskeele kasutus Eesti mustlaste seas on siiani suhteliselt aktiivne peresiseselt ning rahvuskaaslastega. Levinud on kakskeelsus ja mitmekeelsus, sest kogukonnas kasutatakse lisaks mustlaskeelele aktiivselt ka vene ja eesti keelt, mis on omandatud hariduse saamisel või varasemalt perisesel kasutusel. Üha levinum on eesti keele oskus, mis on tingitud eestikeelsest keskkonnast ning vene koolide tugevamast eesti keele õpetamise tasemest. Olenevalt elukohtadest, teisest rahvusest abikaasadest ja välismaal töötamisest on levinud ka teiste võõrkeelte oskus, levinud on näiteks läti, inglise ja soome keele oskus.

Eesti romade keelevaliku põhjuseks on enamasti vestluspartneri keeleoskus, millest lähtutakse suhtluskeele valikul enim, kuna romade seas on levinud eesti, vene ja mustlaskeele hea suuline valdamine. Teiseks oluliseks mõjutajaks on keskkond ja selles kasutatav ametlik keel, mida võib märgata kooli ja töökoha puhul. Samuti on see märgatav valdavalt eestikeelsetes või venekeelsetes linnades ja külades, kus kohalik keel omandatakse olenemata kodusest ja hariduskeelest. Keelevahetuse vestluspartneriga tingib teema ning puudulik sõnavara, eriti mustlaskeele kasutamisel ja peresiseses vestluses, kui vestluspartneriga osatakse rohkem kui üht ühist keelt ning ollakse harjunud üle minema ühelt keelelt teisele.

Antud bakalaureusetöös esitatud ülevaade võiks olla abiks mustlaskeelsete materjalide loomisel, põhjendades nende vajalikkust suuliselt kasutatava mustlaskeele jätkusuutlikuse tagamisel ning aidates valida materjalides kasutatavaid keeli. Samuti Eesti romade haridusprobleemide lahendamisel, kuna lisaks kultuurilistele erinevustele tuleb arvestada perede keelelist tausta ja keelekasutust, et valmistada lapsi kooliks paremini ette ning tagada nende kohanemine Eesti haridussüsteemiga. Need kaks teemat on Eesti romade kogukonnas olnud aktuaalsed juba pikemat aega ning loodetavasti aitab see sissevaade romade mitmekeelsusesse edasi minna lahenduste leidmisega.

Kasutatud kirjandus

Ariste, Paul 1940. Laiuse mustlased. Tartu Ülikooli Toimetused B50, lk 1–26.

Ariste, Paul 1959. Mustlased. Eesti Loodus nr 1, lk 22–28.

Ariste, Paul 1962. O. W. Masing ja mustlaskeel. Keel ja Kirjandus nr 10, lk 609-611.

Ariste, Paul 1964. Supplementary review concerning the Baltic Gypsies and their dialect. Journal of the Gypsy Lore Society, third series, p. 58–61.

Ariste, Paul 1966. Mida on teada mustlastest ja nende keelest. Küsimused ja Vastused nr 6, lk 33–38.

Bakker, Peter 2005. Paul Ariste ja mustlaskeel. Tõlk. Sven-Erik Soosaar. – Mustlaste raamat. Töid antropoloogilise ja etnolingvistika vallast nr 7, koost. Urmas Sutrop, 2012. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 191–206.

Kukk, Tiit 1983. Paul Ariste mustlaskeele uurijana. Keel ja Kirjandus 26, 8, lk 433-440.

Laherand, Meri-Liis 2008. Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: OÜ Infotrükk.

Longhurst, Robyn 2010. Semi-Structured Interviews and Focus Groups. Key Methods in Geography, 2nd edition, Nicholas Clifford, Shaun French, Gill Valentine. SAGE Publications, p. 103–113.

Kemp, Charlotte 2009. Defining Multilingualism. – The Exploration of Multilingualism. Edit. Larissa Aronin, Britta Hufeisen. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p. 11–26.

Lutt, Roman 2009. Romad Eesti haridussüsteemis – probleemid ja lahendused. Käsikiri autori valduses.

Lutt, Roman, Lembit Vaba, Jüri Viikberg 1999. Mustlased. Eesti rahvaste raamat: rahvusvähemused, -rühmad ja -killud. Koost. Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 334-339.

Matras, Yaron 2004. *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge University Press 2nd edition, Cambridge, United Kingdom.

Mustlaskeel 2009 = Mustlased. Mustlaskeel – vähemuskeel. Eesti regionaal- ja vähemuskeelte Liit: tutvustus, lk 25–27. Tallinn, Keila.

Roht, Eva-Liisa 2011. Eesti romade eneseidentifikatsioon ja enesepresentatsioon: meedia, inim- ja vähemuste õigused, sugulus. Tartu: Tartu Ülikool.

Statistikaamet 2000. Rahva ja eluruumide loendus 2000.

<http://pub.stat.ee/px-web.2001/dialog/statfile2.asp> Kasutatud 07.05.2013

ROMANI Project. The University of Manchester
<http://romani.humanities.manchester.ac.uk> Kasutatud 08.05.2013

Statistikaamet 2011. Rahva ja eluruumide loendus 2011. <http://www.stat.ee/rel2011>
Kasutatud 07.05.2013

Tali, Margaret, Kersti Kollom, Mari-Liis Velberg 2007. Naised Eesti mustlaskogukondades. Uuringu aruanne. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Tenser, Anton 2008. *Northeastern Group of Romani Dialects*. Manchester: The University of Manchester.

Valdamaa, Sulev 2004. "Roma in Public Education in Estonia. EUMC – Raxen 5 Tallinn, 2004", Jaan Tõnissoni Instituut. <http://www.jti.ee/?s=200> Kasutatud 05.05.2013.

Summary

The aim of the research *Multilingualism among Estonian Roma* is to give an overview of Estonian Roma multilingualism, focusing on 6 semi-structured interviews conducted among Estonian Latvian dialect speaking Roma in different parts of Estonia. Beside collecting data about multilingualism in the community, about changes in the past and present situation and influencing factors, there is a brief overview of Romani studies in Estonia and important data collected by Estonian Statistics Office and researchers concerning Roma population, education and multilingualism.

Estonian Roma is a group of Latvian and North Russian Romani speakers living on the territory of Estonia. There have been few researches concerning Romani multilingualism in Estonia, but it is an important area to consider while planning Estonian Roma education, study materials and community activities. It is an important matter for the local Roma community to preserve Romani and Roma culture in Estonia, but also to support younger generation in Estonian educational system.

Interviews with the members of Estonian Roma community showed very widely spread multilingualism among them as all participants could freely speak Romani, Estonian and Russian and they saw it as a very common tendency among thier families and other Roma. Romani is mostly used in families and with relatives and has no written form. Estonian and Russian are two main languages used in everyday life and with non-Roma friends, co-workers and in everyday life activities, though they are nowadays also commonly used in Roma families beside Romani. In addition to these three languages there is a fairly big number of other languages spoken among Roma, most commonly English, Finnish and Latvian. It is important to mention that in Estonia there are Estonian and Russian parallel educational systems and Estonian Roma are present in both system. Due to that they acquire better language skills including good writing

skills usually in the educational language. In recent years Estonian level in Russian schools has risen and that helps Roma in Russian schools acquire Estonian also on a very good level.

Informants pointed out that main reasons for using Estonian and Russian at home is a lack of vocabulary for discussing some topics; a need to support children with school language and homeworks; no media, books, etc available in Romani and also a considerable amount of mixed marriages. Communication language with family members is also influenced by interlocutors, as participants found it rude use language not understandable for everybody, but Romani still serves as a secret language in some environments. According to environment, Roma people also tend to use commonly known language with each other, for example at schools or at work. Most important factor, while choosing communication language with others, is conversational partner's best known language and as Estonian Romas are fluent in local languages they mostly have the possibility to choose according to partners. While having more than one common language, language choice is influenced by the same factors as in families: topics, environment and other interlocutors.

Language use and multilingualism among Estonian Roma is a complex issue and hopefully gets researched more deeply in near future. This research helps to show some tendencies and give basic data to help drawing up new plans for research on this field in Estonia. Also, this information could be found useful for active Estonian Roma community members, who have been putting a lot of energy to improve the situation of Estonian Roma.

Lisa 1. Intervjuu kava

Intervjuu kava

Anette Ross

Projekti tutvustus

Isikuandmed

Vanus

Sugu

Linn/Maakond

Emakeel

Haridustase ja hariduse omandamise keel

Mitmekeelsus (vene/eesti/mustlaskeel)

Oma keeleoskuse hindamine (nõrk, rahuldav, keskmine, hea, väga hea)

Mustlaskeel, vene keel, eesti keel, muud keeled

Keele kasutamine

Pere (vanemad, õed-vennad, lapsed)

Sugulased (vanavanemad, lapselapsed, nõod, tädid-onud, abikaasa/elukaaslase perekond)

Sõbrad/tuttavad

Töö/kool (töökaaslased, ülemused, töökeel/õpetajad, õpilased, kooli ametlik keel)

Harrastused

Igapäevased tegevused suhtlusringkonna väliselt (poes käimine, asjaajamine jne)

Muu oluline osa elus (kirik, organisatsioonid jne)

Kommentaariid, ettepanekud, küsimused jne

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Anette Ross

(autori nimi)

(sünnikuupäev: 19.09.1990)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Eesti romade mitmekeelsus: keeleoskus, keelekasutus ja keelekasutuse mõjutajad
(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on professor Martin Ehala,

(juhendaja nimi)

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/Narvas/Pärnus/Viljandis, 23.05.2013 *(kuupäev)*